

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філологічних наук,
доцента кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного
літературознавства Бердянського державного педагогічного університету

Богданові Марини Миколаївни

про дисертацію **Шульги Олени Олексіївни**

**«Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво:
канони, модифікація, еволюція»**,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

З відродженням і розбудовою України як незалежної держави привертають увагу складні періоди історії України – Хмельниччина, Руїна, Мазепинщина. Козацтво відіграло важливу роль у суспільному житті України XVI– XVII ст., проте поза увагою дослідників залишилася така значуща сторінка багатогранного життя того часу, як роль і статус українських жінок. Актуальними з цього погляду постають романи про козацтво, у яких за допомогою історичної правди та художньої вигадки виписані яскраві жіночі образи на тлі доленосних історичних подій.

Варто зазначити, що історичне минуле в часи виборювання свободи, роль і значення лідерів та соратників активно досліджувалися в працях С. Андрусів, О. Башкирової, А. Гуляка, В. Дончика, М. Ільницького, О. Проценко, В. Разживіна та ін. У той же час рецепція жінки як об'єкта суспільного життя XVI– XVII ст. була досить поверхова. Становище українського жіноцтва, особливо в радянські часи, сприймалося з позиції козацького аскетизму. Саме тому системний аналіз художнього відтворення учасниць важливих процесів минувшини потребує переосмислення, зіставлення авторських міфів і художніх версій, ідентифікації рис персонажів і специфіки самовизначення жінки відповідно до особливостей певних історичних періодів. Вивчення художніх версій долі жінки в часи козацтва дає можливість дослідити авторські інтерпретації, які розвінчують гендерні стереотипи. Усе це свідчить про те, що тема наукового дослідження Олени Олексіївни є актуальною й не викликає сумнівів.

Варто зазначити, що сама дисертація Шульги Олени Олексіївни «Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція» виконана в межах наукових тем «Література й історія», «Літературний процес: проблеми, типології і спадкоємності», включених до комплексного плану науково-дослідних робіт Запорізького національного університету. Деякі аспекти дослідження історичної романістики пов'язані з науково-дослідною темою «Запоріжжя та запорожці у фольклорі та літературі» (номер державної реєстрації 0106U008393).

Наукова новизна рецензованої дисертації полягає не тільки в тому, що вперше в українському літературознавстві матеріалом дослідження стала художня типізація жіночих образів у творах про козацтво різних літературних періодів – від середини ХІХ ст. до перших двох десятиріч ХХІ ст., а й виокремлено й пояснено принцип національної ендогамії в українській романістиці про козацтво; виділено та проаналізовано жіночі типи: «жінка-воїн», типи полонянок у літературі про козацтво; за допомогою історичних фактів та художніх модифікацій розглянуто тип «гетьманша». Окрім того, удосконалено теоретико-методологічні аспекти аналізу типів жінок у творах про минуле, визначено специфіку образотворення в текстах, що належать різним літературним процесам.

Концептуальна ідея дисертації «Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція» виражена метою, послідовно реалізується комплексом завдань. Відповідно до них визначено структуру дослідження, а саме: осмислення теоретичних засад зображення персонажів у творах українських письменників про історичне минуле; висвітлення літературознавчого дискурсу стосовно типології жіночих образів; виокремлення типів жіночих образів в українській художній романістиці про козацтво; обґрунтування художніх принципів типізації жіночих образів; з'ясування співвідношення між історичною правдою та художнім домислом і художнім вимислом у зображенні історичних постатей жінок часів козацтва; дослідження канонів та модифікації типів жіночих

образів; розкриття еволюції жіночих типів у творах різних періодів – від середини ХІХ до перших десятиліть ХХІ ст.

Методологічне підґрунтя роботи окреслюється в першому теоретичному розділі *«Особливості художнього зображення людини у творах про козацтво»*. Ця структурна частина висвітлює літературознавчі погляди науковців І. Безпечного, О. Галича, М. Жулинського, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Пахаренка, А. Ткаченка, В. Халізева стосовно категорій: персонаж, герой літературного твору, художній образ, образ-характер, тип персонажа (героя), а ретельний огляд напрацювань дослідників О.Кісь, Ю. Андрющенко, Н. Білоус, Л. Демської-Будзуляк І. Кривонос С. Жигун – стосовно аналізу типів жіночих образів, які в різних художньо-естетичних умовах продукують своєрідні способи змалювання, дав можливість простежити принципи типізації художніх образів. Дисертантка виокремила такі типи: «кохана козака», «кохана гетьмана», «мати козака», «сестра козака», «мати гетьмана», що об'єднані узагальненою властивістю – «жінка-берегиня». У той же час, розглядаючи романи від П. Куліша («Чорна рада») до творів початку ХХ ст., дисертантка оминає розгляд питання еволюції, не простежує зміни в моделюванні жіночих образів відповідно до культурної, соціальної та світоглядної площин.

У другому розділі *«Художня типізація жіночих образів у соціально-побутовій площині козацтва: родинний аспект»* Олена Шульга проаналізувала зміну жіночих образів протягом ХІХ–ХХІ ст. Ідеалізацією жіночої краси, вихованості дівчини, відданості й чемності дружини, турботливості й жертвності матері позначений початковий етап формування історичної прози. Наприкінці ХІХ ст. образ жінки набуває рис борчині за волю рідної землі, власну честь та гідність. За спостереженнями науковиці, в історичній романістиці ХХ ст. відбувається модифікація жіночих образів: від реалістично вираженого до тенденційного. Література доби незалежності вибудувала постмодерністський (орієнтований на національне самоствердження, когнітивно-психологічний та соціальний) тип жінки-

представниці козацтва. З'ясування власної ідентичності, самовпевненості, незалежності характерно для жіночих образів сучасної української літератури. Водночас зазначена структурна частина має певний недолік, який часто допускають дослідники історичної белетристики: у ході вивчення жіночих образів в українській романістиці Олена Олексіївна вдалася до схематичного аналізу творів Г. Вдовиченко, О.Забужко, Н. Сняданко, які не дають уявлення про типізацію жіночих образів на основі художніх текстів, пов'язаних із темою роботи. Ці твори не є об'єктом дослідження і не залучаються до контексту аналізу.

Більш вдалим видається підрозділ 2.1. *«Типологія в контексті «жінка-берегиня»: кохана, наречена, дружина, мати, сестра»*. Олена Шульга проаналізувала образи Лесі («Чорна рада» П. Куліша), Христусі («Характерник» В. Шкляра) крізь призму романтичних традицій, зосередившись на зовнішній і внутрішній красі героїнь.

Компетентність і скрупульозність виявила науковиця в дослідженні типу «жінка-берегиня», що конкретизовано типами «мати козака», «сестра-козака» – мати і сестра Кирила Тура («Чорна рада» П. Куліша), а також «мати гетьмана» – Марія Магдалина («Мотря» Б. Лепкого) та Мотрона Хмельницька («Хмельницький» І. Ле). Якщо тип «мати козака» в романі П. Куліша «Чорна рада» окреслюється як козацька мати-страдниця», то образ Марії-Магдалини («Мотря» Б. Лепкого) уособлює риси розумної, впливової жінки-матері гетьмана; втілює ідею матері-берегині.

У підрозділі 2.2. *«Тип «жінка-лиховісниця»* Олена Олексіївна зосередилася на творах «Мотря» Б. Лепкого та «Орда» Р. Іваничука. Відомо, що Любов Федорівна Кочубей є історично достовірним образом, їй характерна грубість, бездушність, ненаситність, жадоба до влади, деспотизм. Доречно було би дисертантці врахувати, що цей тип має давню традицію. Коріння лайливої та лихої дружини вбачаємо у фольклорі, де в казках, переказах, пареміях зображено негативні поведінки жінок (дослідження О. Кісь, Л. Мушкетик, В. Петрова). Окрім того, бажано було би врахувати, у

якому стилевому ключі написані обидва твори, різницю авторських задумів. Так, Богдан Лепкий, майстерно використовуючи історичну правду та художню вигадку, за допомогою реалістичної манери оповіді створює образ «лихої дружини». На розкриття внутрішнього світу героїв твору впливають захоплення автором ідеями В. Липинського. Саме тому Кочубеїха у творі Б. Лепкого – це символ переважання особистісного над загальним. Змодельований автором образ допомагає в розкритті основної ідеї твору – державотворчої. Натомість у романі «Орда» Р. Іваничука історична достовірність (період правління гетьмана Мазепи та Радянський Союз) виступає лише декорацією для відтворення політичної, історичної атмосфери. Умовність, притчевість, метафоричність міфологізують оповідь роману. Образ Кочубеїхи як матері-мачухи спонукають читача до ширших історичних, культурологічних, політичних узагальнень про відчуження різних душ; наявність різних світів. Цілком не випадково Р. Іваничук перетворив історичний роман у глибоко філософський, критичний, роман-застереження.

Реферування праць О. Апанович, М. Аркаса, М. Грушевського, М. Костомарова, В. Кривошея, Ю. Мицика, С. Павленка та ін. у третьому розділі дисертації *«Тип «гетьманша»: художні модифікації»* дало можливість Олені Олексіївні з'ясувати історичну правду та художню вигадку в змалюванні жіночих образів: Ганни Сомко, Гелени Чаплінської, Ганни Золотаренко, Олени Стеткевич. За допомогою історико-типологічного, біографічного та психологічних методів дослідниця ґрунтовно простежила специфіку в моделюванні типів: «дружина гетьмана», «гетьманша». Не викликає заперечення той факт, що образу Олени Стеткевич («Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького) притаманні риси господині, матері, а аналіз ставлення та характеристики інших персонажів спонукають до сприйняття образу як «жінки-чужинки». Дисертантка під час аналізу прослідкувала відхід письменника від зображення типового жіночого характеру; у змалюванні Олени Стеткевич автор переосмислює гендерні

ролі, заперечує уявлення про меншовартість, другорядність жінки в порівнянні з чоловіком.

В образах дружин Богдана Хмельницького у творах «Хмельницький» І. Ле, «Я, Богдан» П. Загребельного, «Берестечко» Л. Костенко переважають риси коханки, матері, господині, соратниці. Під час зіставлення дружин Богдана Хмельницького у творах І. Ле та П. Загребельного дисертантка проявила вміння аналітичного аналізу, зосередившись на засобах творення образів; стильових особливостей досліджуваних творів. Так, у трилогії І. Ле «Хмельницький» у моделюванні героїнь яскраво простежується вплив соцреалістичного канону, що спричинило однобокості їхнього осмислення в романі. У творі «Я, Богдан» П. Загребельний дотримується історико-психологічного аспекту в змалюванні дружин гетьмана. Олена Олексіївна проаналізувала душевні стани, думки та погляди жінок. П. Загребельний подає образи через призму сприйняття чоловіка – Богдана Хмельницького.

У романі у віршах «Берестечко» Л. Костенко дружини гетьмана зображені в історико-філософському вимірі. Під час аналізу дисертантка врахувала жанрову специфіку твору, засоби характеротворення; асоціативно-символічність, достовірність у змалюванні образів, дослідила зображально-виражальні засоби в змалюванні Гелени Чаплинської і Ганни Золотаренко; уважно простежила відповідність сутності історичних постатей ідеям часу.

У четвертому розділі *«Типи жінок у художньому осмисленні оборони свободи»* в українській романістиці про козацтво Шульга Олена Олексіївна виокремила такі типи: «українка-полонянка в турецько-татарській неволі» («Мальви» Р. Іваничука, «Роксолана» Т. і О. Литовченків), «українка-полонянка в російській неволі» («Орда» Р. Іваничука), «невільниця-іноземка в Україні» («Хмельницький» І. Ле). Заслугує на увагу аналіз дисертантки різних прийомів, що використані авторкою в моделюванні образів і подій. Олена Олексіївна виокремила засоби індивідуалізації персонажів у психологічній площині, мотивації поведінки і вчинків, філософських узагальненнях (художньо довершені монологи, полілоги і діалоги; авторські

коментарі та відступи). Дисертантка ретельно простежила моделі їх світоуявлення, дослідила засоби вираження морально-етичних категорій: честь, совість, войовничість у боротьбі за свою волю або за волю дітей в умовах повної втрати свободи.

Досліджуючи тип «жінки-воїна», Олена Олексіївна висвітлила сукупність національно-специфічних характеристик образів Ориси Завісної («Облога Буші» М. Старицького), Марини Кизим, Олени Матусевич, Параски Хрущихи («Фортеця на Борисфені» В. Чемериса). Науковиця зазначила, що сила характеру героїнь виявляється в екстремальних ситуаціях. З огляду на дії та внутрішні переконання жінок перед читачем постають образи національно свідомих борчинь, для щастя яких замало родинного затишку; пріоритетним у їхньому виборі залишається майбутнє рідного краю, його незалежність.

Висновки до дисертації ґрунтовні, повною мірою відображають практичні результати, одержані в процесі дослідження.

Рецензована робота заслуговує на високу оцінку; проблему, яку порушила дослідниця, справді значуща, цікава, багатогранна, має важливе значення для історії сучасної української літератури, оскільки в ній заповнено певні лакуни – охарактеризовано типи образів жінок і художню специфіку їх творення в українській романістиці про козацтво.

Отже, дисертація Шульги Олени Олексіївни «Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція» є завершеною самостійною дисертаційною роботою, з науково обґрунтованими положеннями, достовірність яких не викликає сумніву, а отримані результати сприятимуть подальшим дослідженням чинників, що впливають на формування наукового іміджу історії української літератури як в Україні, так і за кордоном. Висловлені раніше зауваження та пропозиції ніяк не применшують значення роботи.

Дисертація виконана самостійно, результати й висновки, що містяться в роботі, отримані авторкою особисто.

Практична цінність дослідження, його теоретичні положення й узагальнення цілком логічно можуть бути використані при викладанні історії української літератури в закладах освіти різного рівня, у спецкурсах і спецсемінарах, на факультативних вишівських і шкільних заняттях.

Результати розвідки були належно апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, відображені в 13 наукових публікаціях, із яких – 8 статей у фахових виданнях України, 2 – в закордонному періодичному виданні. Автореферат загалом відображає основні аспекти дисертаційної роботи.

Вважаю, що дисертація виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 2016 року, № 567), її результати є важливими для історії української літератури, а авторка дослідження Шульга Олена Олексіївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української

та зарубіжної літератури і

порівняльного літературознавства

Бердянського державного

педагогічного університету

М.М. Богданова

Учений секретар

О.І. Попова

Підпис
засвідчую
Старший інспектор відділу кадрів

